

Fecr Yayınları: 630

MÎR DÂMÂD VE DEHRÎ HUDÛS TEORİSİ
Âlemin Ezeliliği-Zamansal Yaratılmışlığı Tartışmalarına Bir Ara-Formül

Nurettin YAKIŞAN

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Editör
Dr. Sadi YILMAZ

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Aralık 2022

ISBN: 978-625-8304-77-0

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

MÎR DÂMÂD
VE
DEHRÎ HUDÛS TEORİSİ

Âlemin Ezeliliği-Zamansal Yaratılmışlığı Tartışmalarına
Bir Ara-Formül

Nurettin YAKIşAN

Ankara 2022

Nurettin YAKIŞAN

1980'de Bingöl'ün Genç ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Genç'te tamamladıktan sonra, 1999-2003 yılları arasında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde lisans; 2005-2008 yılları arasında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Felsefesi Bilim Dalı'nda "*Mevlâna'nın Felsefe'ye Bakışı*" konulu teziyle yüksek lisansını tamamladı. Aynı dönemde (2005-2008), DİB Haseki Eğitim Merkezi'nde İhtisas kursunu tamamladı ve mezuniyetinin ardından aynı eğitim kurumunun Rize şubesinde bir süre öğretim elemanı olarak çalıştı. 2010 yılında Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. 2013-2021 yılları arasında aynı birimde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 2009 yılında, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Felsefesi bilim dalında başladığı doktora eğitimini ("*Mîr Dâmâd ve Dehrî Hudûs Teorisi*") 2020 yılında tamamladı. 2021 yılında Bingöl Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Felsefesi Ana Bilim Dalı'nda doktor öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı. İleri düzeyde Arapça, orta düzeyde İngilizce ve Farsça bilmektedir.

Merhum babam Hacı Ahmet'in anısına...

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	11
ÖN SÖZ	13
GİRİŞ	15
I. Araştırmanın Amacı ve Önemi	15
II. Araştırmanın Kapsamı, Sınırları ve Yöntemi	23
III. Problem ve Entelektüel Arka Plan	26
A. Mîr Dâmâd'ın Tasviriyle Antik Dönem Düşünürlerinin Hudûs Anlayışı	28
B. Mîr Dâmâd'ın Referans Aldığı Müslüman Düşünürlerin Hudûs Anlayışı	33
1. Mütakellimünun Hudûs Anlayışı	33
2. Meşşâilerin Hudûs Anlayışı	35

BİRİNCİ BÖLÜM

MİR DÂMÂD VE ENTELEKTÜEL ŞAHSİYETİ

1.1. Yaşadığı Coğrafyanın ve Dönemin Sosyo-Kültürel Durumu	41
1.2. Hayatı	44
1.3. Eserleri	47
1.3.1. Matbu Olan Eserleri	48
1.3.2. Matbu Olmayan Eserleri	57
1.4. Öğrencileri	58
1.5. Düşüncesinin Kaynakları	58
1.5.1. Yunan Felsefesi	59
1.5.2. Hermetizm	60
1.5.3. İslam Kültür ve Medeniyeti	61
1.5.3.1. İslâm Dini	61
1.5.3.2. Meşşâilik	63
1.5.3.3. İşrâkilik	65
1.5.4. Değerlendirme	68
1.6. Mîr Dâmâd'ın Özgünlüğü	69
1.7. Mîr Dâmâd'ın Etkileri	74

İKİNCİ BÖLÜM

DEHRÎ HUDÛSUN KAVRAMSAL ARKA PLANI

2.1. Varlık Kategorileri	79
2.1.1. Zaman	82
2.1.2. Dehr	85
2.1.3. Sermed	91

2.1.4. Mîr Dâmâd'ın Konuyla İlgili Bazı Eleştirileri -----	96
2.2. Yokluk ve Çeşitleri -----	101
2.2.1. "Yokluk" Kavramı -----	101
2.2.2. Yokluk Çeşitleri -----	103
2.2.3. Zamansal Yokluk ile Dehrî Yokluk Arasındaki İlişki -----	105
2.2.4. Yokluğun Tabii Varlıklar İçin İlke Oluşu -----	106
2.2.5. Âleme İlişen Yokluk Çeşitleri -----	108
2.3. İmkân ve Çeşitleri -----	109
2.4. Kıdem ve Çeşitleri -----	111
2.5. Devâm, Bekâ, Ezel, Ebed ve Sermediyyet Kavramları -----	112
2.6. Varlık Verme Tarzları -----	118
2.7. Hareket ve Çeşitleri -----	123

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM DEHRÎ HUDÛSA GİDEN YOL: ÖNCELİK-SONRALIK SINIFLANDIRMASI

3.1. Öncelik Kavramı -----	126
3.2. Öncelik Çeşitleri -----	127
3.2.1. Zâtî Olmayan Öncelik Çeşitleri -----	129
3.2.1.1. Zamansal Öncelik -----	129
3.2.1.2. Sermedî-Dehrî Öncelik -----	133
3.2.1.3. Rütbe ile Öncelik -----	141
3.2.1.4. Şeref ile Öncelik -----	144
3.2.2. Zâtî Öncelik Çeşitleri -----	145
3.2.2.1. Mâhiyetle Öncelik -----	149
3.2.2.2. Tabiat Bakımından Öncelik -----	153
3.2.2.3. İlliyetle Öncelik -----	156
3.3. Mîr Dâmâd'ın Konuyla İlgili Bazı Genel Eleştirileri -----	159
3.3.1. Mîr Dâmâd'ın İbn Sînâ'ya Yönelttiği Eleştiriler -----	160
3.3.2. Mîr Dâmâd'ın Sühreverdi'ye Yönelttiği Eleştiriler -----	162
3.3.3. Mîr Dâmâd'ın Nasîruddîn et-Tûsî'ye Yönelttiği Eleştiriler -----	164

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM MÎR DÂMÂD'IN DEHRÎ HUDÛS TEORİSİ

4.1. Hudûs Çeşitleri -----	169
4.1.1. Zamansal Hudûs -----	173
4.1.2. Zâtî Hudûs -----	175
4.2. Dehrî Hudûs -----	178
4.2.1. Allah'ın Âleme Önceliği -----	179

4.2.2. Âlemin Sarîh-Dehrî Yokluktan Sonra Yaratılması-----	182
4.2.3. Her Mümkünün Hâdis Olması ve Hudûs Çeşitlerinin Mevcûdâta Taalluku -----	193
4.2.4. Değişken Varlığın Sâbit Varlığa Bağlanması-----	195
4.2.5. Dehrî Hudûs Teorisine Yönelik Olası Bir İtirâz ve Cevabı-----	197
4.2.6. Dehrî Hudûsun Delilleri -----	199
4.2.6.1. Rasyonel Deliller -----	199
4.2.6.2. Naklî Deliller -----	217
4.2.7. Mîr Dâmâd'ın Kendisini ve Dehrî Hudûs Teorisini Düşünce Tarihinde Konumlandığı Yer-----	226
SONUÇ -----	229
KAYNAKÇA-----	233

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyânet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Krş.	: Karşılaştırınız
md.	: Maddesi
Nşr.	: Neşreden
Neş.	: Neşriyat
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
şrh.	: Şerh eden
TDV	: Türkiye Diyânet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
thl.	: Tahlil eden
ts.	: Tarihsiz
Tsh.	: Tashih eden
vd.	: ve diğerleri, ve devamı
Vol.	: Volume
Yay.	: Yayınları

ÖN SÖZ

Bu çalışmada 17. yy. İslam filozoflarından Mîr Dâmâd'ın ilmî kişiliği ve “dehrî hudûs” teorisi inceleme konusu yapılmaktadır. İslam metafizik geleneğinin en merkezî konularından olan “hudûs” ve “vücut-mâhiyet” problemleri başta olmak üzere özellikle İslam Felsefesi'nin klasik-sonrası döneminde entelektüel kesimleri sürekli meşgul eden, hatta bu problemler karşısında alınan pozisyonlarla ekolleşmelerin oluşumunda mihenk rolü oynayan konuların tamamı ile ilgili kitaplar ve risaleler telif eden Mîr Dâmâd ve düşünceleri hakkında ülkemizde henüz müstakil bir çalışma yapılmamış olması bu konunun seçilmesinde belirleyici olmuştur.

Âlemin varoluşu problemi düşünce tarihinde mütefekkirleri en fazla meşgul eden konu olmuştur. İslam düşüncesinde Meşşâî filozofların âlemin sadece zât mertebesinde Yaratıcı'dan sonra olduğunu iddia etmeleri, dinî referansları önceleyen ulemanın tekkire varan tepkilerine neden olmuş ve Gazzâlî'nin meşhur muhalefetinden sonra felsefî çevrelerde bu soruna daha fazla yoğunlaşma ihtiyacı hissedilmiştir. Bu yeni dönemin *kelâmının* felsefenin umûr-ı âmme denilen konularını istiâb ederek felsefî bir nitelik kazanmasının yanı sıra farklı bir terminoloji ile ortaya çıkan *İşrâkîlik* akımı ve kullandığı metafizik ağırlıklı terminoloji ile ilmî atmosferde önemli bir yer edinen İbn Arabî sonrası *tasavvuf metafizîği* yeni arayışların birer neticesidir. Bir sonraki merhalede bu disiplinler arasında gerçekleştirilen sentez denemelerine şahit olunur. İncelememize konu olan Mîr Dâmâd'ın umûr-ı âmme bahislerinde kullandığı terminoloji genel olarak Meşşâîlik ile İşrâkîlik ekolleri arasında bir senteze işaret ederken âlemin varoluşu probleminde Meşşâîliğin *zâtî hudûs* teorisi ile kelâmın *zamansal hudûs* teorilerinin sentezi olarak değerlendirilebilecek yeni bir teori ortaya koymuştur. Biz bu teoriyi incelerken onun söz konusu iki tez ile kesişen ve onlardan ayrışan yönlerini açık bir şekilde ortaya koymaya çalıştık. Bu itibarla Mîr Dâmâd'ın gelenekten nasıl beslendiğini ve ona katkısının mâhiyetini tespit etmek çalışmanın ana hedefleri arasındadır. Araştırmamızda Mîr Dâmâd'ın eserleri temel kaynaklarımızı teşkil etmekle beraber, onun felsefesine dair yapılmış bulunan sınırlı sayıdaki çalışmalardan da yararlandık ve katılmadığımız tespitlere gerekçelerimizi belirterek değindik.

Bu uzun soluklu çalışmanın ortaya çıkmasında çok sayıda kişinin teşekkürü gerektiren katkısı oldu. Öncelikle beni bu konuyu araştırmaya teşvik eden, çok uzun süren çalışmalarım esnasında sabırlı ve müşfik tavrıyla bana yol gösteren ve çalışmamın nihayete ermesini sağlayan muhterem hocam Prof. Dr. İbrahim Hakkı Aydın'a en kalbî şükranlarımı sunarım. Araştırma sürecinde karşılaştığım birçok zorlukta bana yol gösteren ve bu çalışmayı tamamlamam için maddî-manevî destek sağlayan kıymetli hocam Prof. Dr. Eyüp Bekiryazıcı'ya da medyûn-u şükranım. Ayrıca kaynakların temini için İran'a yaptığım seyahatte bana rehberlik ederek oradaki ilmî ve kültürel merkezleri görmemi sağlayan ve bu çalışmayı okuyup tashihleriyle katkı sunan sevgili dostum Arş. Gör. Dr. Sadi Yılmaz'a; İslam Felsefesi klasik metinlerini beraber okuyup anlama çabasında teşrik-i mesai ettiğimiz kıymetli dostum Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sami Baga'ya; okumalarım esnasında anlamakta zorlandığım metinleri çözmemde bana yardımcı olan Doç. Dr. İbrahim Özdemir hocama; Farsça metinleri okumada vaktini cömertçe paylaşan Doç. Dr. Naim Döner hocama ve başta dekanımız Prof. Dr. Mustafa Âgâh olmak üzere fakültedeki ders yükümü paylaşarak çalışmalarına dolaylı katkıda bulunan mesai arkadaşlarıma sonsuz teşekkürler.

Son beş yıl boyunca hasta olan babamın bütün ihtiyaçlarıyla ilgilenerek çalışmama odaklanmam için insanüstü bir çaba ve fedakârlık gösteren annem, iki kardeşim ve ablama ömür boyu minnettarım. Elbette en özel teşekkürü son yedi yılımızda ilmî çalışmalarımın bütün stresini benimle beraber yaşayan, çocuklarımın fedakâr annesi sevgili eşim Gülsüm'e borçluyum. Konuşma yetisini kaybedinceye kadar her görüştüğümde, doktora eğitimimin durumunu soran fakat mezuniyetimin mutluluğunu yaşayamayan babam ile bu mutluluğu cennette paylaşmayı diliyorum. Bu mülahazalar ile eserimin İslam Düşüncesi çalışmalarına bir katkı olmasını temenni ederim.

Nurettin YAKIŞAN
Bingöl 2022